

Данка Вишекруна

ВРАЧАЊА, ГАТАЊА И БАЈАЊА, ПРИМЕРИ ИЗ ВОЈВОДИНЕ

Ово су ауторкине теренске забелешке, уз (ретка) пропратна објашњења, о веровањима и обичајима који су у научној литератури познати као магијски (врачања, гатања, бајања). Настале су (забелешке) у дужем периоду, од око двадесет година, у Новом Саду и војвођанским селима Каћ, Буковац, Гардиновци и Фаркаждин. Разговори су вођени са женама и људима који су се, као деца (неки и пре Првог светског рата, већина између два светска рата) придржавали традиционалних правила понашања у свакодневним и посебним приликама. Старији су упућивали млађе како да се чувају и бране од урока, учина, враџбина и уопште необичних, штетних особа и појава. Ретки међу њима, којима су пренета и „посебна знања“ врачара, гатара и бајалица и сами су то постали.

Одабир истраживаног терена као и самих казивача одредили су управо сами казивачи – с њиховом жељом да разговарају о тој „осетљивој“ теми.

Приказана врачања, гатања и бајања, од документарног су значаја (заступљеност у времену и простору, садржај), више него од „иновативног“. Такође, то су само пабирци с „непрегледног поља“.

Ради бољег упознавања читаоца с темом и тереном чести су дословни наводи записаног (италик).

Кључне речи: *врачања, гатања, бајања, прошлост, Војводина, Срби, интервју*

Увод

Врачања, гатања и бајања су веровања (убеђења) и радње (поступци) који представљају прве кораке човечанства ка науци и религији – упознавању света, живота, откривању „механизама“ деловања појава, ствари, људи. Потичу, дакле, из „давне давнине“ палеолитског и неолитског духовног наслеђа човечанства, а опстала су до данас иако су се на том, хиљадама година дугом путу мењала, прилагођавала потребама заједница, друштва која су се развијала (привређивање и из њега проистеклог начина живота). Ипак, у основи, врачања, гатања и бајања су остала иста: дух, душа, воља лица која их проводе (врачаре, гатаре, бајалице) „влада“ материјом и духом „циљаних“ предмета, бића, појава. При том се ти „посредници“ (медији) користе и одређеним материјалним и духовним средствима, (предмети, речи) и тако ступају у везу с владајућим силама, бићима с „оне стране“ изван свима доступног, видљивог света (духови, душе покојника, богови).

Врачања, гатања и бајања су израз свести да човек може да утиче на све што чулима осећа и мислима замишља. Таква „самоувереност“ својствена родовским и племенским, бескласним друштвима, остаје и у класним друштвима многобоштва па и једнобоштва, с тим што се у неким приликама упућују захтеви, односно молбе боговима/богу. „Признавање“ нових богова/бога је уступак старог новом. Иначе, званично, многобоштво, а нарочито једнобоштво врло негативно се односило према „дивљој пракси“ коју је у изразито рестриктивним периодима једнобоштва (хришћанска инквизиција римокатоличке провенијенције) прогонило у намери затирања (спаљивање вештица и др.)

Осим званичној религији, мађијске радње су стајале насупрот науци заснованој на посматрањима и експериментима. (Класни системи „класирају“ и знање, односно културу.) Код нас су, примера ради, велики српски просветитељи Свети Сава (1174–1235) и много векова касније, због губитка сопствене државе – робовања Турцима, Доситеј Обрадовић (1742–1811) настојали да народ „помешају са светом“ па и достигнућима признате медицине. Иступали су против бајања, врачања и осталог „назадног“ несавременог – „нецивилизованог“. Узор је у првом случају била најнапреднија држава тог времена Византија, а у другом тада најнапредније европске државе.

Последице вековних оспоравања народних начина лечења, прорицања је њихово означавање за сујеверје, сујеверице – стара, проста, превазиђена, испразна, чак штетна веровања и поступке (пракса). Сматрало се да су им подложни нижи, непросвећени појединци и слојеви. За практиканте тих знања то није меродавно: *Сујеверје, сујеверице? – Школовани људи. А сељак – не. С колена на колена – преносило. Како је верово отац, наследио је његов син. И тако редом. Али, било је и онда људи који нису ни веровали.*

Ниподаштавања су нарочито „узела маха“ осим у градовима и у селима у другој половини 20. века, у доба познато као социјалистичко. Тада је, и

иначе, народно духовно наслеђе било запретено. Нису пролазила боље ни материјална добра: световна и профана архитектура, гробља... Нарочито је прогањано православно хришћанство. Али у пола века социјализма, у две последње деценије његове кризе и урушавања, оживљавају нека потиснута народна, наслеђена веровања и обичаји, а по градовима узима маха спиритизам, астрологија и друго.

* * *

Врачања, гатања и бајања опстала су и у хиљадугодишњима историје, нераздвојна од народа, најбројнијег у сваком друштву/систему. Разлози су у „ниском развојном ступњу“ али и у „демократичности“ – доступности те праксе најширем друштвеном слоју, те њеној укорењености, традиционалности. Управо зато се још увек примењују неки мистични поступци заштите и лечења (бајања) и верује се и обичаји и оно што није црквом прописано. (Од наведеног има тога што се и даље примењује).

Ово су резултати теренских истраживања, од којих неки од пре око двадесет година до недавно обављених. Подаци су прикупљени методом интервјуа, с веома ограниченог терена и од малог броја казивача – војвођанских Срба који су пристали да с аутором рада разговарају о тој теми: врачањима, бајањима и гатањима – мистичним поступцима заштите и лечења. Они су се с тим упознали у породици и ближем окружењу. Али, иако малобројни, казивачи се сви не наводе, а из Каћа (село крај Новог Сада) ни један. (Из личних разлога казивача и аутора). Од наведених најзаслужнији је Петар, Пера Васић (11.10.1927) из Буковца, родног села Милице Стојадиновић Српкиње (1830-1878) које је недалеко од Петроварадина, односно Новог Сада, на обронцима Фрушке горе. Овог рада не би било ни без Кристине (Симић) Ђурђевић – „Бешнаров“ из Гардиноваца, општина Тител, која је имала близу 70 година када смо разговарале пре нешто мање од двадесет година у њеној кући. Она је „одала“ нека (са)знања из личне магијске праксе. (Такође и заједничке – опште, сеоске). Анђелије (Поповић) Царевић (1892–1990), из Новог Сада и Катице, Каје (Епифанић) Белић (17.10.1914) из Фаркаждина (општина Зрењанин), *чистог српског села, малог, од 400-500 нумери. И сада их је толико, само више празних. Или је у њима по једно или двоје људи. (О презимену Епифанић Катица је слушала у родитељској кући да нека област има у Русији – Епифани(ја). И од тога Епифанић).*

* * *

Врачањима, чарањима или мађијом се у добром или лошем смислу (бела и црна магија) утиче на појаве, бића, ствари. (Овде је реч о белој магији).

Гатањима, прорицањима се откривају разни догађаји и њихови узроци.

Бајањима се лече људи (и стока). Иако се врачања, гатања и бајања између себе разликују ипак их на проучаваном терену понекад називају заједничким именом – врачањима, враџбинама. Само се у случају бајања које подразумева басму (вербални део) скоро не „грешу“.

У време ових истраживања, и ранијих и недавних, скоро да није било бајалица, врачара и гатара које су примењивале нешто од овде изнетог. И не само на истраживаном терену него (вероватно) ни свуда у Војводини, међу Србима. Тако их није било до средине 20. века. Петар Васић наводи места у прошлости позната по тим „радњама“: *Сремски Карловци, у Иригу нека Маџарица..., у Дојним Срему – у Купинову, Хртковцима... и шта ја знам.*

* * *

Нека наведена магијска пракса била је искључиво „посед“ врачара, гатара и бајалица. Њоме се „управља“ нечијим здрављем, успехом, срећом, имањем... Остало је доступно обичним члановима заједнице, као нешто уобичајено. Ипак, бајаличка знања су скоро без изузетка у поседу бајалица. (Примећује се да су општи називи за особе које се „професионално“ баве мађијом женског рода што је матријархално наслеђе...).

Цео рад се у ствари састоји од два супротстављена појма, појаве, садржаја – добра и зла. Наводе се узроци зла и начини њиховог сузбијања по „преднаучним“ народним схватањима.

Учини, уроци, вештице...

Узроци злу као и добру су појаве, бића, ствари – све о чему, за шта се мисли, верује да има за последицу добро или лоше по неког, по нешто. За њих се траже и налазе одговори у мађији јер, с обзиром на њихову „природу“ то је и једини „лек“.

Урекну, учине неки људи **погледом, речима** (похвале, чуђења), предметима које подбаце... Од тога се штитило и бранило на начин „клин се клином избија“: речима, гестовима, предметима... Такође, сусрет с неким

људима није наговештавао „добар дан“ као што се и неких појава у природи, у којима се крио или их изазивао зао дух, требало клонити.

Урокљив поглед је тако да ти може нанети неки бол у души. Веровало се да су неке (очи) нечастиве, нечисте: Говорили су за људе који имају те, погане очи – обично чкиљав, крвав поглед/очи – знало се – немој да идеш близу њега; ако га сретне: немој да те помази по глави. Јел ћеш се разболети, уреће: Ју како си лепа мала. Чија си. То је урок. Кад идеш у школу (па тако неког сретнеш) да ишпак направииш и метеш у џеп.

*Деца су правила шипкове кад иду нуз **стару бабу**, или нуз **Циганку**. И, још, све иду наптрашке, унатраг – не корачаду напред – боје се да и(х) не урекне. Боје се јел је црна. (Све су старе бабе вештице, а младе све курве. Тако су кадгод замишљали). (Нови Сад)*

Идеологија наметана народу од стране власти сматрана је од исте (власти) напредном, правоверном. Али, у народу се тешко прихватала – испољаван је опортунизам новој, званичној, хришћанској религији: *Кад **виде попу** – ево, баксуз; а попу кад сретнеш на ћошку, онда нећеш имати срећу – у неком послу, тог дана. Зато, да предупредe невољу: Одмах кад га виде **ухвате се за дугме**; ухватиш се за дугме да не будеш баксуз; за дугме се ухвати... само попа кад виде. (Он носи неку несрећу). Или, направе један, два шипка, у џепу, да не примети; праве ишпак, један или два, или уватиш дугме. Онај који се не ухвати (за дугме) треба да каже пуј баксуз.*

Увате за дугме?-То су жене, кад су попа сретале; особито кад сеје башту и сретне попа: У, куд сам га срела, неће родити ништа у башти. И увати се за дугме. (Буковац)

Или, кад виде попу, онда се склањају. Који не деле то мишљење за њих кажу да су стари, прости, непросвећени, уопште – мало простији свет. Остали попу поштују: Жене устану и стану док не прође. И дедаци (старци) и млади скидају шешир пред попом. Исто, кад попа иде на причест, иде с путиром – види се да иде за то, да причести неког – онда стари клекну, на улици. За спас тога моле се богу. (Неки кажу да су према поповима осећали одбојност зато што поп чита горопадне молитве – ако је нека снаша згрешила она плати и – буде јој опроштено. (Буковац)

*Било их је који кад виде попу, **ојачара** и Циганку увате се за дугме – да имају срећу. Али, већина је делила убеђење да ојачар самом појавом доноси срећу – сви на њега гледали са симпатијама. (У „дослуху“ је с душама предака које бораве на релацији земља-небо).*

*Срести ојачара значило је срећу. Зато девојка **ишчупа од четке длаку, од метле открља парченце**. И носиле – завиле у крпу и метиле у ташину. Да их прати срећа. (Ојачар је ишао сваког првог у месецу и када су биле куће под трском – тричаре. Чистио је цилиндер ојака који је са спољне стране крова, изидан опеком. Носио је мердевине да се попне на кров и велику куглу – па је пусти кроз ојак).*

*У Буковцу: Бабе, било је у селу њи чeтри, пет које су говориле јавно, у лице, да су **вештице**. (Нека Јуца Недељкова говорила да је Живка Палими-*

рова долазила сваку ноћ да је дави. Било је то пре Другог светског рата). Од њих су се штитили: *Пекли живу жабу, у шпорету. Кад је жаба пукла и та жена, вештица, је до довече умрла. Кад су носили да је сарањивају таки је вијор био – сви се разбежали од сандука; на Главној улици; то је тако невреме било.*

Зато што су *вештице* децу јеле, сеоске девојке нису црвениле уста – само образе – *јабучице, црвеним креп папиром: Поквасе се, мало намажу. Уста, црвена – ни случајно. Ју, како се нацрвенила, ко да је децу јела. Кад дођу градске госпоје онда наше бабе кажу. (Госпоје, то су биле неке са села удате за мајсторе у Новом Саду. И чим оде у Нови Сад онда се носи – шешир. И кад дође у родно село одма је госпоја).*

Поноћ, иду зли духови, вештице. Ако видиш нешто сумњиво, да се прекрстиш.

Говорили су да се испод зове, под зову, купе *вештице, и вилењаци, и виле: Виле су се скривале у зови. И зато је зову било забрањено сећи. Једна девојка (је) зову секла, јер јој је сметала, и зато су јој се уста искривила. (Буковчани од зове нису правили фруле – само иштраљке – дечије играчке. Фруле се праве од вишње, шљиве).*

Под врбама се скупљају *несрећне душе* – људи просјаци надничари који су тако рећи на путевима и на стазама умирали.

Жалосне врбе скривају нечисте душе: вампири, вукодлаци...

Вампири су људи који ноћу устају из гробова и долазе у куће одакле су сахрањени. (Дракула? – Баволски цар. Има огромне зубе – већином децу плашили).

Вукодлаци, обрасли као животиње у длаке...

Колико се веровало у зле духове, толико и у добре: Липа је међу Словенима била свето, сеновито дрво – *пребивалиште душа (умрлих)*. Зато, *уочи Духова, у прозор, са спољне стране, ставља се по једна лепа, велика липова грана. (Липа, бела, пре цвета, а црна липа касније две-три недеље. Ставља се бела липа.)*

Веровање у душу повезано је с веровањем да *снови* „откривају“ будуће догађаје: *Жене су из „Сановника“ читале какво је значење кад сновиш... На пример: кад сновиш блато да ћеш се разболети; кад сновиш мутну воду да ће се неко из куће разболети.*

Плашили су децу неким *Мракацијама*: *да не иде на таван јер из ојака ће изаћи Мракација. У бунару има Мракација. Ако завире он ће их уватити и увући у бунар; на тавану има неки ђаво који једе малу децу; у подруму има вук...*

Куга, *замишљали су је као неку старију гураву жену која је обучена сва у црно и којој се није видело лице. Помињали су је идући кроз село (Буковац) Цигани мечкари – ударали у таламбасе и певали:*

Иде куга, колера –
стара сита, решета.

Стара сита решета –
иде куга колера.

То је басма, као одбрана од куге, тврди Пера Васић.

Вијор, некад се говорило да је то ђаво; да се то ђаво игра: *Кад се та прашина почне да окреће, у летње доба, око подне. Навек се људи клањали тога. Ако те ухвати па однесе шешир полудићеи.*

У Новом Саду, у доба детињства Анђелије Поповић, крај 19. и почетак 20. века, било је доста сујеверица у свакодневном животу. Односиле су се највише на децу која су најосетљивија и најважнија јер су будућност заједнице. Деци је мама говорила да кад виде вијор, лети, **стегну шипкове и да пљуцају**. Веровало се – да у том вијору је нечастиви. И, кад видимо вијор да се склонимо јел ће нас однети – завити и однети.

И данаске (верују) кад **црна мачка** пређе пут да ће бити несреће. Треба се вратити натраг. Нека ће те несрећа задесити. Примера ради ако пође у просидбу девојци неће бити сретан; у самој тој просидби нешто ће бити покварено: ил' се родитељи неће сложити... Или ако иде на ваишар онда неће бити пазара. (Није то свако ни верово... али у старо време јесу).

А кад **видиш цркотину**, требало је рећи: пуј, моја коса до појаса а твоја отпала.

Чини, учини су и **смотуљци** разних ситница, делова ствари, бића која сама по себи и/или вербалним чином, третманом (басма) имају моћ наношења зла ономе ко их додирне или нагази. Из делокруга су црне магије: *Чини неко набаџи, и – да их неко нагази; набаџи чини – ди било, у двориште, вири преко капије. Важно је да га (смотуљак) неко додирне из те куће; подмете (га) тамо куд зна да ће проћи онај коме је намењено.*

Смотуљак (је) изгледом обично учетврт, као јастуче, опишвено. А унутри су ти, којекакви чини: делови од миша, од суве жабе – нога, одсечена, од мртвачког сандука, косе људске, длаке од дивљачи. *Кад нађеш, узмеш – одма бацај то у ватру – да изгоре.*

Или, жене кад иду из цркве, на наиђу на неки **предмет, сумњив**. Она га заобиђе и пљуне: пуј баксуз. Каже се да је то нека басма (пљување, речи) односно баксуз неки (дотични предмет). (Казивач с множине прелази на једнину, с општег на појединачно, што је врло често на терену код старијег света. Опште се односило на појединачно).

Веровало се у **добар час/дан и зао час/дан**; у Црни/страшни петак – кад се не шије код нас у селу. (Буковац)

Веровања о старом, **закопаном благу**: *Кандилаши прорицали људима ди има закопано злато. Долазили су већином из Земуна. Пера Кандилаш – замајаво: Ноћу, у 3 сата, да копају, и ћуте – да не оде лонац са златом у содом (неодређену дубину).*

Гатања за Божић и друге празнике

Божић, младо сунце, млади бог или ново лето је време растанка са старом годином и за доказивање спремности за дочек нове године. Подразумевају се радње жртвовања и дивинација.

Божићни колачи су жртва за плодност усева, људи, стоке, за здравље и сваки напредак. *Једу се на Бадњи дан јер су посни.* Њима се и предвиђало, гатало на начин симпатичке магије: подражавањем, имитирањем. У Буковцу су месили следеће *божићне колаче: Месец и Сунце.* (То је *остало од старина, кад се веровало у 100 богова*). *Месец-као кифла, Сунце-округло. Шака је облика шаке, Здравље – као векна, само се засече попречно: домаћин, домаћица, па колко има укућана. Када се испече чији је зарез стегнут, кажу: нечији жмури. Онда ће се тај коме је намењен разболети или ће, не до Бог, умрети. Веселе: направе се од теста два, три човека са раширеним прсти-ма, ко кад дете нацрта... па се то прелепи на један колач – округлу подлогу. Квочка и пилићи: на округлу подлогу – квочку, прелепе се четвртasti пилићи – тесто тако исечено. Виноград: округло, и као чокоће, од теста, неко.*

Кад су Покладе па ако идеш некуда ноћу, кад је мрак, у село, онда кажу вештице највише раде треба да преврне на наличје нешто од одеће чарапe, пруслук.

На Чисти понедељак, у првој недељи ускршњег поста, *обаре се јаја, и по двадесет, и тог дана се једу.* (Некада су била многочлана домаћинства – живело се у заједници). *Домаћица или баба, из куће, те љуске скупи и носи неком на прозор – са сокака. Тако предаду буве на Чисти понедељак, увече.*

На Лазареву суботу, кад дође Лазарева субота, у два (часа) ујутро устану, узму кашику, виљушку, ножеве, мећу у плекану тепсију и – звече. *Тако терају пацове, напоље, из села, у атар.*

Истовремено у Буковцу: *Код нас се то ограби – све око куће – грабљицама. И говори се: Беш те, беш те гујалице, вијају вас лазарице. Три пута око куће (тако). И што се огребе, неке траве, то се спали: У зору пале ватру, на улици, и прискачу. Ондак на тој ватри кокају. Једу кокице и пију ракију која је паљена. (Паљена ракија: Ракија да проври и – упали шибицом и – она горе. Кад се поклопи, угаси – пију). А кад је 2 сата дана (14 часова) иде се у цркву, носе врбу, младу, око села и поји поп.*

Средоруса – једна среда која пада после Ускрса – светац рабаџија, волова. *Нико није хтео тај дан упрећи волове. Седело се код куће и светковало. (Само за рогату марву).*

На Духове (покретан пролећни празник, педесети дан по Ускрсу) *липом се ките и трамвају у Новом Саду. Буду окићени липом, гранама. (Катинка (Лучић) Лозић, 1904)*

Предвиђало се, гатало гледањем у небо, праћењем небеских појава: *Кад изађе напоље, погледа – подмлађује се време: Месец је оборио рогове доле. Биће кише.*

Када је у заласку *Сунца црвено небо* (обично такво и буде) – тумачили да ће бити ветра.

У Каћу, селу крај Новог Сада, *ако ти нешто нестане онда кад кољу свиње, а то је на Светог Игњатија/о Светом Игњатију* (2. јануар) *надувају бешугу* (бешика), *и ставе* (је) *под кревет, и нешто кажу, и онда онај који је узео тај се мора надувати и донети ти оно што ти је узео.*

Мађија за добар род усева

Врачања за кишу – да падне била су широко распрострањена. Називају се *додоле*, према лицима које је изазивају симпатичком, имитативном мађијом.

Обичајем додола у пролеће и лето за време суше подражава се, имитира киша да би стварно и пала. (Имитативна, симпатичка магија је, иначе, преовлађујућа у мистичним радњама.) У тим обичајима који припадају производној магији, циљ је плодност поља, усева угрожених сушом, неизоставно је зеленило – гранчице, венци, симболи вегетације, напретка, плодности – живота и вода која се по њима пролива (имитација кише). Свакако да су ту и живи учесници: *извођачи* и „*примаоци*“.

Обичај додола потиче из прехришћанске давнине и сачувао се у нашим селима до пре око пола века; негде више, негде мање „у изворном виду“ односно у некој од ранијих фаза кроз које је пролазио. У Буковцу, у најкраћем *ишле* (су) *више Циганчице*. *Обуку се – мало дуже хаљине, и окаче, обесе, траву звану аптуга. Иду улицом и певају: Ој Додо, ој Додоле. Ми изађемо и полијемо.*

Опширније о томе: *Додоле, праве венце од апте. И све су окићене, аптом, до доле. И саћурицу* (од рогоза) *у којој се лебац меће, пре печења, мету на главу. Преко саћурице мету венац од апте. Она, додола, се и не види од апте. Иду две које је воде и певају:*

Наша дода моли бога,
да нам падне росна киша,
да покисну сви орачи,
сви орачи и копачи
и у кући пословачи.
Мој додоле, сив соколе.

Дода је, претпоставимо, дародавац плодности, божанство, док су додоле – њене следбенице („свештенице“). Могуће да је Дода посредник између заједнице којој треба киша и даваоца – више силе, божанства.

Додоле добију: Жена – нека јаја, нека колача, нека у онај котлић који носе баци динар, два. Сиротиња – бацила је 25 пара. Оне поделе, после, кад се скину.

Литија је хришћански одговор на додоле и друге опходе којим се од давнина призивала родност поља – заштита од лошег времена. У ствари хришћанство је те опходе усвојило и формално изменило, христијанизовало.

Носи се литија – на Духове (ако не знаш кад су Духови онда само гледај кад цвета жито) и на Спасовдан, када жито треба да зри.

Када су у Буковцу Духови, Дови, Тројице, носила се литија; кроз атар, кроз поља, где су, у сваким потесу: Селишту, Киртошу, на Сурдуку, у Ловрању... направили дрвени крст. Носила се од крста до крста. Кад је сушина година и више пута. А на Духове – обавезно; без обзира да ли је суша или не. Куд је прошла литија – неће тући лед у атару.

Литија од Духова крене ујутро, после јутрења, из цркве. А кад се обиђу сви ти крстови, враћа се у цркву, око 15 сати. Али, поп напушта литију око 11 сати, и долази у цркву, и почиње служба – Достоње тј. Достојно и праведно. и онда ту, старе жене, девојке, деца плету венце, клече. Ко иде из куће оплете венац, један, два, три и однесе комишији – ако због старости нису ишли. (Дан раније поп освети траву (сламу) донету у цркву и распротрту по поду.) А појаци, певац, (који) је осто са литијом у пољу, и они, не сви, већ који носе барјаке, крстове... врате се око 15–16 сати. Кад се враћају, док се нису разишли, онда и(х) људи заустављају: неко изнесе вина, ракије, жене погаче. И ту, тако, кроз село, до цркве. (Кроз Дојни крај, швабски – кроз њино се није ни ишло). Који се нису вратили с литијом у цркву – они су већ направили себи венце од пољског цвећа и трава.

Кад си прехлађен узмеш мало од тог венца и спалиш. Ставиш у кадионицу, само то (траву), нагнеш се над кадионицу, покријеш се пешкиром и удишеш. И прође кијавица.

Мађија при градњи куће

Магијским путем се обезбеђује успешност започетог посла: *Нису започињали да граде кућу док не буде пун месец. Да буде пуна кућа.* А када се ископа темељ, до здравице, онда се у сваки ћошак, са све четири стране, стави по један камен доста велик и закоље се живина, што било, **петао** или **кокошка** – ипак, опредељење је **петао** – *па се мете глава у темељ куће,*

у ћошак до комишије – северна страна. И: *Кад се удари темељ, деда, прам-деда... са флашом вина ил ракије* – уграђиво у темељ, у предњи источни угао. Окреће се мало шрех, према истоку – уста она, онај грлић од флаше. Да кућа увек буде пуна чељади, да чељад буде здрава, да буде пуно стоке, шенице белице, кукуруза... ређају. То је тај благослов темеља! Стави се и једно и друго, свако за се(бе). (Буковац)

А *кад се грађа подиже*, чим се дигну два прва рога, на њих се прикуца летва и обесе дарови – завеже домаћин, за мајсторе и раднике, свакоме по једна кошуља, од беа. Знало се колко треба беа за једну кошуљу, мушку. То се одсече. Пет, шест људи – толико кошуља. (Жене по 100 м и више имале беа, отканог, до 1941. После рата се то ретко ди наставило).

Значај првине

О значају првине, првог, почетног... (поглед, корак, сусрет, јутро, дан, жртва, шишање...) има се шта још рећи и на овако уском терену: Новосађани су веровали да ће особа коју прву сретну – чим (неко од њих) *изађе из куће*, одредити какав ће им дан бити: *Ако прво сретне неку стару баку – неће имати среће тог дана; ако сретне младог лепог човека имаће среће и – све ће му ићи од руке; ако сретне неког ко носи празну канту неће имати среће; ако сретне неког ко носи пуну канту или има пуне руке пакета – имаће среће.* (Трговаца и занатлија био је „пун стари Нови Сад“.)

У Буковцу, *кад иду девојке по воду, на јавни бунар, ако види неку млађу особу онда – биће пријатан дан, а старију – биће баксузан.*

Кад је капија отворена, а домаћин се спрема да изађе с коли из авлије не треба нико пре њега, да му пређе пут, да га не тера баксуз. (Баксуз је зао дух?)

Мађија у обичајима рођења, свадбе, смрти

Заштитна магија у свадбеним обичајима у Буковцу је из уобичајеног „репертоара“. У следећим примерима и она је везана за „прво“ ново. Млада је ново лице које ступа у породицу. Зато *млада пребази преко куће јабуку или неку другу воћку; чим улази у двориште, свекрва посипа, пишењом, кукурузом, пиринџом – помешано, затим додаду јој дете – накоњче да она прихвати и тада каже (свекрва): Колко зрна толико у кући деце; свекрва (је) дарива – док не пређе праг – мали дукат ил нешто од злата; треба да је*

ђувегија унесе, а не да сама (насилно) пређе праг итд. (*Под кућним прагом највише се подмећале чини*).

Пауново перо најделотворније штити од урока. Оно, будући ретко намењено је изузетно важним особама: *Девер је кићен пауновим перјем – ујутро, одмах, о свадбама, чим пођу по кума: кумовски момак и девојка и ближа родбина... Ако су сватови мало већи буде их и 20–30. Девер кад дође у кућу ђувегије везива му се деверска кошуља (посебна) и ако има то перје. Онда девојке певају: Ој девере, пауново перје, сад је твоје и наше весеље. И заките – ко еполете – на обе стране, на шепут (машна) се веже. Или зими задену за астраганску капу, једно перо.* (Буковац)

Онда се веровало много у те уроке: *Чим се дете роди, чим долазе да га гледају на се, за сваки случај, од зли очију: Чешањ белог лука – у крпицу и од тога направи врећицу коју завеже црвеним концем. Дете носи око врата врећицу – виси о црвеном концу. Направи је мајка.*

Кад се дете роди дођу деда и баба да га виде. Онда замоче кажипрст (десне руке) у црно вино и помажу га по обрашчићима, јабучице – по једном и по другом образу. Да буде румено и да буде здраво. Тако се онда веровало.

Од урока – од зли очију, детету се везло, на кошуљице, већином црвеним (фулом црвене боје) – око изреза, вратног, и ако има рукаве – онда на манџетнама.

Деци, црвен конац око руке, леве. Стави обично мајка. То су старије жене водиле бригу о тим уроцима.

Од кукурузовине направе крст на га оплету са црвеном врпцом, пантљиком. То стално стоји на дну колевке. (Буковац)

Кад га први пут шишају (мушко или женско дете) то је радио ујак, машином. Дарива га сучим (нечим): Сребрна банка. То је велик новац. Одело се могло купити за дете, од главе до пете. (Косу мати узме, један прамен, и чува у једној кутијици, у орману са три ладлице. Ту има једна преграда, мања, 30 са 30 цм, као чикмеже. А остало (коса) се закопа да га вране не би разнеле. Оне су купиле и у гњиздо носиле... Врану људи нису волели. И док ластино гњиздо никад нико није порушио, а врана кад дође на кућу и гакне – биће нека невоља. Тако су предвиђали! Није добро (ни) ако сова, буљина, слети на кућу ил на неко дрво у дворишту/на улици пред кућом. Сову су сматрали нечастивом, да је доносила неке невоље.

Поступоница је погача коју, кад дете прохода, ома, тог дана, меси мајка – обично ко је најстарији у кући а то је мајка. Од киселог је теста – ускисне тесто за око сат и по, дваред се премеси. Величине је обичне погаче, округлог, окружастог облика, и – одгоре је мало нашарана виљушком. Битно је да се у тесто мете неки црвени конац, ту, украј – мало вири. То је парче тог детета. И то се парче остави – због здравља детета – у орман, у чикмеже.

Једе се кад се укућани скупе, о вечери, обично после вечере. Крља је мати и даје – она то треба да ради – на онолико парчади колико има укућана: од најстаријег, па редом – баба, деда, отац, стриц... Сваком пружа мати. И

свако захвали снаји, и честита јој: да је дете здраво и да ће тако и бити. Треба да они наздраве, да се прослави. (Слично је у бајци Трнова Ружица: скуп, благослови).

Белег, обележје су тумачили као добар или лош знак. Лоше је обележје ако је на једно око разрок. Онда (кажу): Није он џабе обележен. Никад не стигне оног ко учини грех већ његово потомство.

Добро је да се **под стрејом** не играју деца.

Да се из куће **не сахрани и неко трећи**, пошто је убрзо заредом умрло двоје, другом самртнику се шашије лутка – шију трећог самртника! (Лутку ставе у сандук с мртвацем). Или се узимало од одећа тог мртваца, па део од сандука... Да се на тим заврши – који је умро.

Да се не повампири, кад се сахрањивало, онда су те његове (покојник) крпе (одећа) мећале (жене) у сандук; све што је било његово – да не би долазио по ту ствар.

Тако су, каже Пера Васић, тели то, да врачају, али мајка није дала: Оћете и овог трећег да ми одведете. (Умрла су јој два сина од тифуса убрзо један за другим).

Девојачке гатке и врачке

Бројне девојачке гатке везане су за **Богојављење**: На Богојављенску ноћ, кад (девојка) *изађе на улицу, чије (прво, мушко) име чује тако ће се (њен муж) звати*. За тај излазак се припремила: На Бадњи дан остави од сваког јела мало... (Жртва ради откривања будућег супружника).

Девојке кад нађу **јабуку са девет семенки** онда (она која је нашла) узме те семенке и стави их у црвену крпицу са црним туфницама. Крпица је „двојница“ – замена за јабуку! И то убаци момку кроз прозор. Тако се постиже да тај момак буде њен. (Сећање из раног детињства за време боравка у Фаркаждину Љиљане Ползовић (1964), д.и.а. Завода за заштиту споменика културе града Новог Сада).

Маслачак кад је зрео. И тирне. И на коју страну одлети удаће (се) у тај крај. То су девојке врачале. (Буковац)

У старо време су бабе причале ако оћеш да имаш превласт у кући над мужем онда **кад младенце поп води око стола** млада треба да у себи каже: Водим вола око стола, да не може рикати ни на мене викати. Тако сваки пут кад обилазе око стола. (Буковац)

У Буковцу **Циганке гатају у пасуљ, па у карте, у длан гледају**. Иду по вашиарима. Била је ту нека Пава Циганка. И она је гледала у длан. И кад те сретне каже: Ти ћеш се брзо удати/оженити.

Врачаре врачају

Врачаре, тако су их звали. А и гатаре. Само ретко.

Врачаре гледају кроз точак од кола, на провуку неки венчић који она треба да носи у својој гел-ташини. У Буковцу била Драга Полин, звали је Врабица. Онда су девојке ишле код Врабице да им гледа кроз точак и да им каже за којим момком жуде, и да ће он морати да трчи за њом док год она носи тај венчић у гел-ташини. Она оплете венчић и нешто мрнђа. Више моје куће ту, у Бабином гузу/шору (сада Улица хероја Пинкија) имала једну малу кућицу – сам једну собу. (Кућица – набој, и трска горе. Драга је живела са сестром. Њих две се нису удавале).

За девојачка гатања кажу: Преко жена је то ишло. Ако се не уда до двадесетпете, да дођу код ње, да прогледа кроз колски точак. Онда она да неку вуну, неку стреку, нит да провуче кроз точак и при том помисли на неког момка. Тако једаред. Долазиле су младе жене, девојке. Шта ћеш ти? Да бидеш ко Врабица. Говорио је отац. То није воло. Онда она, обично, кад он није кући.

За Даницу, врачару из Сремских Карловаца, деца из Буковца су хватала, у црквеном торњу, слепе мишеве и продавала јој за динар. (Давала је динар за слепог миша). Онда је секла крила и давала девојкама да носе у гел-ташини. Да би момци трчали за њом (девојком) ко слепи миш. (О разлици између сеоских и градских девојака Пера Васић каже: Сеоске девојке и градске девојке? – Сељак је био навек понижен. Сеоска девојка је сељанчура, а ове – градске – за њих паргаруше. Јер су носиле ридик ташине, ридике – мале, као лаковне. Ко сад проститутке. Унутра је било огледалце и шминка којекаква. Сеоске девојке су носиле гел ташине. У гел-ташини (мала, девојачка, од коже) није било огледало. О називима ташни казивач тек каже: Ми смо под Аустријом живили. (Увезене су речи: гел из енглеског герл, девојка, док ридик могуће од немачког рихтиг право, одговарајуће јер је у њој „опрема“: огледало и шминка).

Даница је преминула после Другог светског рата, у дубокој старости. Била је већ и ослепила.

На сито се врачало: Узме кору хлеба па заокружи је, ножом, и онда (узме) иглу и конач и провуче кроз ту кору, и онда над тим ситом говори, ако је девојка: Сито, ситанце, искрено ми кажи да л ме воле или не воле (име момка). Једаред. То се обави у кући девојке или врачаре. Закаже се, кад изађе Месећ млад. Сито стоји на столу а врачара изнад њега држи о концу кору хлеба која се клати с леве на десну страну, као висак. И ако на левој стане – воли је од срца, а на десној – не бегенише је.

Тако су за време Другог светског рата, кад су наши сељаци отерани у Митровицу (Сремску) – 380 људи. И жена било, и деце. Али су жене и деца отерани у Градишку. И тамо су помрли. (Мушкарци су отерани и стрељани од усташа 22. августа 1942. Пустили су десет, петнес стара-

ца). *И тада се, исто, на то сито врачало. Само се мете на једну страну гомила земље, а на другу пепо и мало хлеба. И гатара (врачару и гатару понекад изједначавају) говори: Сито, ситанце искрено ми кажи ако је жив нека иде на пепо и лебац; ако није нека иде на црну земљу. И кад се тај леб заклати – ди стане, онда је ил мртав ил жив. Ако се зауставило на земљи – онда је мртав.*

Бајалице бају

Главобоља, честа болест, долазила је од урока: *Кад сам била дете болела (ме) глава. Једна жена је (овако) бајала:*

*У курјака четири ноге
и пети реп.
То је Наталији (нпр. оболели) лек.*

Док баје држи (болеснику) главу и шапуће. И безброј пута понови. И кад скине руку онда дуне. (Да однесе ветар врага који је донео невољу, тумачи Петар Васић).

Кад дете боли глава воде га код баба Катице.

То је суво сунце – вечерала је у падању сунца. Тревела баш кад сунце залази да вечера.

Кад сунце седне та баба то ради: Однесе дете на бунар и баба извуче кабо, над каблом говори (басму) и умије то дете. То дете гледало – спуштени капци, и после отворило (очи). Доводили су га још два дана после сунца, кад сунце седне. (Три вечери, узастопно, обично иде. Помогне, ваљда, чим су веровали).

У Гардиновцима било је више жена које су бајале: која баје главу, која баје наступ... Једна, нпр. узме три листа од вишње и у тањир воде неначете, с бунара, (па) умаче један по један лист у то и нешто говори. (Деца, кад виде њу – ома дрече).

Брадавице су мазали соком од млечике која расте по брегу – по сваким брегу – у Буковцу по целим паињаку. *То је трава коју говеда не једу. Дакле, млечањ мећали на брадавицу – нацеде га. Онда узму једну јабуку, пресеку на пола, и натрљају, са обе полутке, по брадавици, и затрпају је под стреју куће. Кад иструне јабука нестаће брадавице. То ради мати, она сама то учини, ако се појави на детету брадавица – увече, кад седа сунце – једаред. За шес недеља иструне та јабука и нестану те брадавице.*

У Каћу су загасивали угљевље: Загасе угљевље кад боле глава:

Од трна, од тог дрвета, узму три парчета и упале. Потом, у тањир наспу воде, и ставе три жеравице, и са том водом умије болесног. Од тог прође глава. Ако не прође – и други дан, и трећи дан.

У Буковцу је била нека баба Криста – није се удавала никада – ишла по селу и гасила угљевље. Разлог? – Обичаји, да сатерају те нечисте силе. Јер нечисте силе највише науде деци. (За њу, није се говорило да баје. То се никад није одавало те казивач ни не зна да ли је нешто и говорила у себи).

Поступак гашења: *Извади се жеравица, машицама, и стави у воду, ладну. Тако укупно три пута и кад то мало остоји онда се да болесном детету да није – мало. (Долазиле су и у сред дана, односи се на бабе које су гасиле угљевље).*

Искуство с народним лекарима – бајалицама из Фаркаждина Катице Белић: *Кад сам била од својих тринаест, четрнаест година путовала сам возом из Црепаје (за Фаркаждин). И, само (сам) гледала кроз (отворен) прозор. (Њеног никог није било да каже: немој на прозор!) И промају (сам) добила. Од тога – заболела глава. Али тек пола дана пошто је дошла кући. Онда је легла на клупу поред пећи. И сва глава отекала – букнула у лицу. Каже ми сестра старија (Милина) да се нису виделе ни очи, ни нос – само две рупе (ноздраве). Да је излече – жене бајале: једна па друга па трећа... мазале (маст, шта ли?) по лицу, па посипају брашном ил неким прашком, па лепу плавог папира, па кадили... Три жене из села бајале: баба Јула Торочка, Агница Епифанић и Даница Спрачарова. Бајали од зла часа, па од овога, онога. И помогли. После, кожа на лицу била танка, чиста, бела. А косу су посекали маказама па је израсла коврцава. Тако је то прешло без лекара.*

Од траве су бајали:

*Игра гора,
игра вода,
игра сунце,
игра месец,
игра трава.*

Онда, скине се мати, гола, и прискочи колевку. Три пута. И кад год прискаче каже:

*Бежи трава,
ево моја справа.*

(Веровање у мистичну моћ полних органа). (Каћ)

Кад се баје ударац (човек падне, удари се и сл.) баје се под шљивом. Ако не, онда (треба) одсећи грану од шљиве и донети у кућу. И (лице које то ради) сикиру узме (унесе) и изговара следећу басму:

*Ишо Свети Петар и Павле
прико бакарне ћуприје
Заболе нога Светога Петра:*

*Шта ћу Господе, како ћу Боже.
Бог вели: Бај Петре.*

Онда (узме) сикиру и удари по шљиви (и каже):

*Зглавак с зглавком,
ударац с ударцом.*

Три пута три – девет пута то уради. (Гардиновци)

Басма од коњитака – гура на леђи(ма)

*Притужан Јоца од бола
сузом до земље,
вриском до неба.
Сусрела га Божја Мајка:
А зашто тужиш Јоцо
сузом до земље,
вриском до неба.
А како не би тужио
сузом до земље,
вриском до неба
бол ми месо разнесе,
а кост разрови.
Не тужи Јоцо
сузом до земље,
вриском до неба
Послаћу ти
два божја анђела,
послаћу ти
Кузмана и Дамјана
да ти бол разнесу
у небеску висину
и морску дубину.*

Тако је бајалица бајала 60 дана, за које време оболели лежи у кориту у трави (слична, ко мртва коприва) претходно је скувана. На то се (болесник) пари. И онда са салом мазала.

Наведене податке Кристине Ђурђевић из Гардиноваца Пера Васић допуњује: претпоставља да је у питању зечија маст – сало, опште познато као изузетно лековито. И додаје: И кожа зечија је била лековита. *Ако је неко оболело од плућа прелепе на прса (мушкарцу)/груди (жени), ома, чим се одере,*

фришко. И онда се кудељним пешкиром веже. (Стоји два, три дана, а болесник мирује, лежи).

У Буковцу је од **мицине** бајала баба Маца Кукина, Јоцановић, која је умрла (после Другог светског рата; имала преко 80 година). *Ником није хтела да остави.*

Наступ су грчеве у стомаку, кад стомак боли.

У Буковцу су од **наступа** бајале Даринка, Дара (Станков) Васић (1900-1986) и њена мати Маца, Марија (Јанковић) Станков (1870-1967) *мати и мајка* Пере Васића. Баба Маца је то примила од неке њене тетке из Буковца.

Баје десном руком помоћу два прста: мали прст и кажипрст састави. Ко не може да састави – не може ни да баје. Тако држи траву – обичну, сламку од жита, па је пребаца са једне на другу страну болесника, с лева на десно:

*Орова ти вечера,
трнова ти постеља.
Уступ наступ.*

Па прекине, па опет тако узме па пребаца али сада супротно с десна на лево. И тако неколико пута – четири, пет и сваки пут говори басму. Док то ради леву руку држи на стомаку болесника. Тако кроз једно пола сата, сат – ако болеснику није боље – она то понови.

Уречено је кад буде главобоља, повраћање, температура – ватра. Ајд код бабе врачаре да га баје:

*Урок седи на прагу
урочица под прагом
Урок каже умреће
Урочица неће.*

И то она шапуће у себи; држи иглу између два прста кажипрста и мало прста десне руке и са тим преко детета око главе, преко стомачића; иде около свуда, три пута, с лева на десно.

Познато је да су врачаре и бајалице тражиле неку ствар, предмет, део тела (прамен косе) особе на коју су хтеле да утичу (врачаре) или да је излече (бајалице). **Тражили белегу**, каже Пера Васић, као да су у питању врачевани не особе женског рода. Али, у једнини, каже: *Врачара тражила (нпр) прамен косе, да му одсече.* Разлог може бити: *да га освоји, науди; важно је да је личан белег.*

По Сунцу и Месецу се бајало: *Врачаре које су по селима бајале спрам месечине или ујутро прам изласку Сунца навек су окретале те предмете или децу према истоку. Кад баца угљевље ако пара иде према Сунцу/Месецу дете ће оздравити, рана зарастати.*

За **огњиште** и (потом) **оцак** веровало се да су места на којим се и преко којих се остварује веза с духовима предака, оностраним: *Испод отвореног*

оцака старе бабе баједу. Оне премрсе оболелог. Своју руку бајалица намаже машћу или сланином и нагари је гаром у оцаку и со том руком само око њега (кружи) и говори ништо.

Danka Visekruna

SORCERY, DIVINATION, INCANTATION, EXAMPLES FROM VOJVODINA

Summary

This is the result of the author's field research of the past twenty years in Novi Sad and four villages (Kac, Bukovac, Gardinovci and Farkazdin). The field was selected according to narrators, elderly individuals who knew and agreed to talk about such a delicate topic as sorcery, divination and incantation. The events date back to their childhood and youth, i.e. from the early to mid twentieth century. At the time, the presented magical, mystic beliefs and actions were an integral part of life and practice. Namely, they believed in spells, curses, good and evil spirits... that were the reason for events in ordinary and special situations of individuals and their natural environment. Specific community members, at the level of a village, upholders of ancient shamanic practice (Slavic peoples view a medicine man as a healer, and his acts represent the means of healing), mostly women who did incantation healed with "basmas" (words, spirit) and selected objects (substance), diseases such as fear, headache, inflammation of lymph nodes, spasms... Sorceresses, however, indirectly influenced causes of troubles for persons who turned to them for help through divination by means of cartwheels, sieves... As elsewhere, diviners foretold future events, revealed the future by beans, cards or palm reading. Their most frequent customers were young girls wishing to attract young men.

Through words of narrators, this work tells the story of some aspects of traditional beliefs, customs and healing that science places in the domain of the mystic, magic. However, no matter how limited the size of the covered field is (Novi Sad and four villages in Vojvodina), not all of the inherited knowledge has been gathered here either. (The Serbian people had the exceptionally developed spiritual culture.) The crucial factors were the time and funds available to the author.

Today, a very little of the presented is actually in the practice, and even that includes magic beliefs and practice known and implemented by ordinary people which do not belong to secret, special knowledge. Examples: when one meets a priest or a chimney-sweeper, one should touch a button for luck; if a black cat crosses the road, one should take three steps back, spit three times and cross fingers; or turn around three times to their right, following the movement of the Sun; or wait until someone else comes along; or walk around the spot. There are more examples of suggestive actions aimed at prevention.